

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ԵՂԻՇԷ

ԵՒ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ

Ա. ՄԱՍ

ԽՈՐԵՆԱՅԻ ԵՒ Հ. ԱԿԻՆԵԱՆ

14

Ահ, բայց բազմամուտ Հայրը հնա-
րամիտ է։ Ան իր վերլուծական քեֆնիքը
այդպէս կատարելագործեր է, որ ոչ մէկ
խոչընդոտ ի զօրու է զինք շուարեցնելու։
Եւ այդ միեւնոյնն է Խորենացիի պարագա-
յին ալ, Եղիշէի մասին ալ, և ո՞վ զիտէ
թերեւս վաղը Փաւստոս, Ագաթանգեղոս,
Կորիւն եւս ենթարկուին նման վերլուծու-
թեան։ Այս քեֆնիքի հիմնական սկզբունք-
ները հազիւ քանի մը հատ են և խրթին
բան մըն ալ չունին։

Այսպէս Հ. Ակինեան նախ ենթադրու-
թիւն մը կ'ընէ պատմագրի մը կամ իր
Պատմութեան մասին։ Այս ենթադրութիւնը
երբեմն իր մտքին մէջ կը ծագի, ինչպէս
Եղիշէի պարագային. երբեմն ուրիշի մը
գրութիւնը կարդալուն անոր պզտիկ մէկ
դիտողութիւնը տուն կուտայ իր ենթա-
դրութեան։ Ինչպէս Խորենացիի և Ղեւոնդի
միեւնոյն անձ ըլլալու ենթադրութիւնը,
Գր. Խալաթեանցի Խորենացին Ղեւոնդէն
բանագողութիւններ ըրած ըլլալու յայտա-
բարութենէն։

Անգամ մը որ Հ. Ակինեան բոլորովին
նորօրինակ ենթադրութիւն մը որդեգրէ
մատենագրի մը մասին, յաջորդ քայլն է
սոյն հեղինակի գրութեանց մէջ փնտռել իր
ենթադրութեան յարմարելիք նախադասու-
թիւն կամ բառեր, և գտնելուն — միշտ
դիւրին է գտնել — գործածել զայն չափա-
զանցեալ եռանդով։ Իսկ անյարմար տեղե-
րը, որոնք հակառակ են իր ենթադրութեան,
դէ՛հ, կիրարկէ քեֆնիքի երկրորդ և վերջին
քայլը. կեղծարար մը հեղինակի մահէն
վերջ կը ներմուծէ սոյն մասերը։

Այս քեֆնիքը անպարտելի է։ Կրնաս
ատով ու է մատենագրի գլխին գուլպայ
հիւսել և այդ համեստ գլուխը Աւետարանի
տակ դնել։ Այդպէս Խորենացի, այդպէս
Եղիշէ, և եթէ ժամանակը ըլլայ միւս հայ
դասականները։

Ողբի մէջ քու և Օրմանեանի նկատած
բացորոշ ցուցմունքնե՞ր կան։ Հ. Ակինեանը
չէ որ պիտի ընկրկի։ Ահա պատասխանը.
«Ողբս ունի իր մէջ անհարազատ տարրներ,
որոնք մուծուած են հոն օտար ձեռքէ...
Ներմուծութիւնը կատարուած է Խորենացի
Գ. 62 գլխոյն աղբեցութեան տակ, Ողբին
և Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան մէջ
կամուրջ մը ձգելու նպատակաւ» (179)։

Տրամաբանօրէն պիտի ըսես թէ, չատ-
լաւ, եթէ Ողբի մէջ անհարազատ տարր
ներմուծուեր է որպէս Խորենացիի վերո-
յիշեալ գլխուն պատմած դէպքերը ցուցնէ
և ընթերցողին ցոյց տայ որ սոյն դէպքերը
կ'ողբայ, ուրեմն անհարազատ տարրը Ղե-
ւոնդի գրածը չէ, և անհարազատութիւնը
ապացուցուելէ վերջ դուրս պէտք է նետ-
ուի, որպէսզի Ղեւոնդի գրածը գտնենք։

Հ. Ակինեան ոչ թէ դուրս չի նետեր,
այլ անհարազատ ներմուծում է ըսելէ
վերջ, զայն Ղեւոնդի իսկական գրածը հա-
մարելով Ղեւոնդի ժամանակակից Սիոն եւ
անոր յաջորդ Յսայի կաթողիկոսները կը
նկատէ Ողբի Հովիւ և Հովուակիցը, իմա՛ն
Խորենացիի Սահակը և Մեսրոպը։ Հ. Ա-
կինեան այս ոլոր մոլոր մեթոտը կիրա-
րելու մէջ անհեթեթ բան մը չի տեսներ,
և այդ աւելի մեծ թափով կը գործածէ Եղի-
շէի մասին կատարած մարդանքներու մէջ։

15

Հ. Ակինեանի քեֆնիքին ուրիշ մէկ ընդ-
հանրական զիծն ալ է իր «Ինծի կ'երեւայ
թէ», կամ «Հաւանօրէն» ըսածները շու-
տով իր մտքին մէջ արդէն համոզում կը
դառնան և ըստ այնմ վճիռ կայացնելու
չի տատամար։

Որովհետեւ կանխակալ ենթադրութիւն
մըն է որ պիտի ապացուցանէ, երբեմն յա-
խուռն գաղափար մը կը յայտնէ առանց
փաստարկութեան և կ'ուզէ որ «զոր ինչ
ասացի ասացի» ընդունուի որպէս իրողու-
թիւն։

Եթէ Խորենացիի և Ղեւոնդի միենոյն անձ ըլլալը ապացուցանելու իր մտասեւեռումին մէջ կ'ըսէ թէ «միևնոյն զրքերն են երկուքի ձեռքն ալ ընթերցանութեան առարկայ» (186) բացատրութիւն չի տար թէ ինչպէս Խորենացի իր զրքին մէջ քանի մը տասնեակ մատենագիրներու անուն կը յիշէ, որոնց զրքերը ուսումնասիրած է, ինչպէս, Աբիւղինոս, Բերոսոս, Կեփաղիոն, Սիրիլլա, Եպիփան Կիպրացի, Ուրմպիոդոս, Ափրիկանոս, Հիւպոդիտա, Բարսեմա, Մար Աբաս Կատինա, Մանեթոս, Պոլիկրատէս, Եւագարոս, Կամադրոս, Փլիդոնիոս, Արեստոն Փեղղացի, Բարդաճան, Պաղիփատոս, Պորփիր, Փիլիմոն, և այլն:

Երբ Ղեւոնդի կեանքի մասին բան չենք գիտեր, և իր զրքին մէջն ալ վերոյիշեալ անուններէն յիշատակութիւն չկայ, ինչպէս պիտի կրնանք ըսել թէ Խորենացիի ծանօթ հեղինակները իրեն ալ ծանօթ են:

Ոչ ալ կը բացատրէ Խորենացիի շեշտուած Հելլենապաշտութիւնը: Արդեօք, ըստ իրեն, Ղեւոնդ-Խորենացիին միտքը ե՞րբ հրգեհունեցաւ Հելլէն մշակոյթի կրակով, Կ'երեւի հարկը տարեկանէն վերջ երբ Ղեւոնդ մէկդի գրաւ իւր «համեստ և անփառասէր» (Հ. Ակինեանի բառերը) յատկութիւնը և Հայոց Պատմութիւն գրելու համար բոլորովին նոր անձ մը դարձաւ:

Իւր զրքի էջ 289ին Հ. Ակինեանի հետեւեալ եզրակացութիւնը կարդալով կը փորձուինք հարցնել թէ արդեօք այդ զրի առնուած է ուրիշ բանասէրներ ղդադրողութեան համար, եթէ ոչ 289 էջերու տքնաջան աշխատանքէն վերջ խոնջած մտքի բոցէական և կամայական մէկ արտայայտութիւնը:

«Բայց «Մովսէս» անունը կարող է նկատուիլ կեղծիք, վասնզի կեղծուած է անոր ժամանակն ալ, գրութեան ձեւն ալ, ժամանակակից մը թ. դարու առաջին տասնեակին պիտի չհամարձակէր սեպհական անուամբ լոյս ընծայել պատմութիւն մը, ուր ինքզինքը կը կեղծէր աշակերտ Սահակի և Մաշտոցի: Եւ որովհետեւ «Մովսէս» իր գրութեան մէջ նախնարար գիտում չէ ունեցած կեղծելու իր ժամանակը, պիտի ենթադրենք թէ կեղծողը երկրորդ զրիչ մըն է, որ հեղինակին մահուանէն ետքը հաւատալի և հեղինակաւոր ընծայելու համար անոր խօսքերը, կարեւոր տեսած է

կեղծել ժամանակն ալ, անունն ալ, այս ճանապարհով հայոց հնագրական պատմութիւնը իբրեւ նորագիւտ աշխատութիւն պիտի գտնէր ընդունելութիւն և պիտի առթէր հետաքրքրութիւն և սքանչանք» (289):

Օ՜ Հայր Ակինեան, արդեօք մտքիդ աչքերուն առջեւ բերի՞ր այն պատկերը, որ այս տողերդ կը թելադրեն: Եւ կ'ուզե՞ս որ մենք ալ ընդունինք զայն:

Պահ մը դիտենք պատկերը:

Ահա ձերունազարդ Ղեւոնդ, Բագրատունիներու խնկարկու և կապարճակիր, որ տարիներ առաջ Ծապուն իշխան Բագրատունիէն հրահանգ ստացած էր Արարական լուծի ենթակայ Հայաստանի պատմութիւնը գրելու, այժմ հրաւէր կը ստանայ ուրիշ Բագրատունի իշխանէ մը, Սահակ, գրելու հայ ժողովուրդի պատմութիւնը:

Ղեւոնդ գլուխ կը հանէ այս խնդիրքն ալ: Իւր ձեռագիրը կը մնայ Բագրատունի ընտանիքի մօտ: Ընդօրինակութիւններ կը կատարուին: Ղեւոնդ կը մեռնի: Օր մը խորամանկ ընդօրինակող մը երբ զբաղուած է Ղեւոնդի այս Հայոց Պատմութիւնը օրինակելու, անբացատրելի նենգամտութեամբ մը նոյնքան անբացատրելի զաղափար մը կը յղանայ: Ինքնիրեն կ'ըսէ, «Ղեւոնդ մեռած է. ես իր Պատմութիւնը ընդօրինակելուս իր անունը պիտի չյիշեմ: Այլ պիտի գրեմ ուրիշ անուն մը, Մովսէս Խորենացի: Աւելի յառաջ պիտի երթամ և Ղեւոնդի Պատմութեան ժամանակը պիտի կեղծեմ, իմ նորագիւտ պատմիչս, Մովսէս, Սահակի և Մեսրոպի աշակերտ պիտի ցոյց տամ: Ասոր համար պէտք եղած փոփոխութիւնները պիտի ընեմ և նոր գլուխ մ'ալ աւելցնեմ: Գիտեմ որ Ղեւոնդի պատմութեան շատ մը ձեռագիրները գոյութիւն ունին, զանոնք կարդացողներու թիւն ալ շատ է, մինչ ուրիշ զրիչներ ալ այդ ձեռագիրներէն նոր ընդօրինակումներ պիտի ընեն: Հակառակ այս իրողութեանց ես պիտի կատարեմ իմ մտադրած կեղծիքը: Զեռագիրս գաղտնի պիտի պահեմ: Ով գիտէ, ժամանակի անցքով Ղեւոնդի Պատմութեան միւս բոլոր ձեռագիրները կրնան կորսուիլ, զանոնք կարդացողներն ալ միասին, և օր մը իմ կը գտնուի, թէեւ իմ ինքնութիւնս անյայտ կը մնայ, բայց իմ հնարած Մով-

սէս խորենացին կը հռչակուի դարէ դար»:

Պաւօ! Բանասիրութեան աստուածները քեզի կրնան ներել, Օ՛ Հայր, ես մեղայական չեմ ներեր, և դատախազ կը կանգնիմ քեզի դէմ անոնց ատեանին այս տեսակ անհեթեթ, կամայական և բռնազրօսիկ «փաստարկութիւններ» ներկայացնելուդ համար:

Այս բառերը դառնացած սրտով կը գրեմ քանզի հայերէն Ս. Գրքէն վերջ հայ ժողովուրդի ամենաթանկագին մշակութային մէկ գործն է, որ այսպիսի թեթեւակշիռ վերաբերման կ'ենթարկուի: Քննադատական վերլուծում կը հասկնանք, բայց ոչ այն ձեւով ուր բազմահմուտ Հայրը ինքզինքը անհասկնալի կը դարձնէ:

Սակայն հետաքրքրութիւնդ լարուած ըլլալուն կը հարցնես թէ, եթէ Դեռոնդը որպէս իր կեանքի վերջին գործ Հայոց Պատմութիւնը գրած էր, ուսկի՞ց Մովսէս Խորենացիի անունը մէջտեղ եկաւ:

Ահ, չկայ դժուարութիւն, որ կասեցնէ Հ. Ակինեանի եռանդին թափը, չկայ կնճիռ, որ ան գրչի մէկ շարժումով չհարթէ: Կարծես ինքն ալ նախանձախնդիր է չլուծուած ոչ մէկ հանգոյց ձգելու, և քեզի կը պատասխանէ հետեւեալ կերպով.

«Անկատմամբ ընտրութեան անուանս՝ «Մովսէս Խորենացի», որով մկրտուած է Հայոց ծննդաբանութեան պատմիչը, պէտք է ենթադրել թէ կեղծողն աչքի առջև ունեցած է Հնդամատեանին հեղինակը՝ Մովսէս մարգարէն, որ պատմած է Իսրայէլի ժողովրդեան ծննդաբանութիւնը... Հաւանորէն նաև այս (Խորենացի) յորջորջանքի մէջ բառախաղ՝ մը թագնուած է. Խոր մատեն ածանցուած, կամ «Խորին» = իմաստուն, հմուտ... և կամ թերեւս «որ ընդ Խորս Էանց պատմութեան Հայոց» (290-91):

Սա արդէն կը մտնէ զաւեշտի սահմանները, որ կրնայ ընթերցողին ծիծաղ պատճառել, բայց պատմագրական ուսանողէ արցունք միայն պիտի խլէ:

Արտօսրի կաթիլը սրբելով եւ շունչերնիս բռնած կը մօտենանք Հ. Ակինեանի սեղանին, ուր ան մեզի պիտի խօսի եղիշէի մասին:

ՀՐԱՆԴ Ք. ԱՐՄԷՆ

(Շարունակելի՛ 5)

ՊԵՏՄԵԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ՀՈՈՄԿԼԱՅԻ ԴՂԵԱԿ

(Շար. Սիոն, Յունր. - Փետր. 1951, էջ 32)

Մեր եկեղեցական-ազգային պատմութեան մէջ մույլ էջ մը կը գրաւէ Տ. Գրիգոր Ս. Քարալիք կաթողիկոսի եղբրական մահը, իր բոլոր ցաւազին պարագաներով, իր արդիւնք ժամանակի լատինամէտ կուսակցութեան և եպիսկոպոսներու նախանձին՝ երբ Լեւոն արքայի նախաձեռնութեամբ, հազիւ քսանընդամեայ, կաթողիկոս կը ձեռնադրուէր Հռոմկլայի դղեակին մէջ: Պատմութիւնը որեւէ տեղեկութիւն թողած չէ Քարալիքի գործունէութեան մասին, ու բնական է հետեւեալ որ պիտի ունենար իր մէն ծրագրուած արդիւնաւոր գործունէութիւն մը, իրր կամքի տէր և խիստ աւանդապահ կաթողիկոս մը, բայց դէպքերը այլ կերպ տնօրինեցին, բաւականաւով Հայրապետանոցի սովորական գործառնութիւններով: Հակառակ անոր որ կաթողիկոսը Լեւոնի օժանդակութեամբ էր ընտրուած, բայց երկուքին յարաբերութիւնները տակաւ կը սկսին ձգտիլ, վասնզի Քարալիք, իրր Ազգային եկեղեցւոյ պաշտպան, չհաճեցաւ հետեիլ Լեւոնի և իրեն համախոհներուն զիջողական ընթացքին, և ոչ ալ յանձն առաւ հայրապետական կնիքով և ստորագրութեամբ վաւերացնել Լատին եկեղեցւոյ պետերուն և իշխաններուն հաղորդուելիք զիջողական յայտարարութիւնները (Ազգապատմութիւն, Ա. էջ 1501): Բնութեամբ հաստատամիտ, յարաբերութեամբ Արեւելեան վարդապետներու համամիտ, բնական էր որ իր դէմ պիտի հանէր իր ընտրութեան վրայ նախանձող եպիսկոպոսները, որոնք զինքը Լեւոնի առջև պիտի չարախօսէին մինչև իսկ բարոյական սայթաքումի մէջ գտնուած ըլլալու յանցանքով: Ու Գրիգոր Ապիրատ եպիսկոպոս չի խղճահարիր անձամբ Սիս երթալու և Լեւոնի ուժով՝ կաթողիկոսը գահընկէց ընե-